

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

JAN DEFRANČESKI

**O RAZVOJU ESTETIČKE REFLEKSIJE
FRANJE MARKOVIĆA**

ZAGREB, 2020.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	2
UVOD.....	2
MARKOVIĆEVA STVARALAČKA FAZA.....	5
MARKOVIĆEVA ZNANSTVENA FAZA.....	8
MARKOVIĆEV ESTETIČKI NAZOR.....	12
ZAKLJUČAK.....	15
LITERATURA.....	17

SAŽETAK

U radu se polazi od relevantnih književnopovijesnih i povijesno filozofskih istraživanja ne bi li se pokušalo pokazati kako Markovićev estetički nazor predstavlja problem koji od samih početaka istraživanja njegova lika i djela pa sve do danas nije u potpunosti razriješen. U radu se također razmatra i odnos Franje Markovića spram Johanna Friedricha Herbarta te općeprihvaćeni stav o formalizmu kao bitnom obilježju Markovićeve estetike. Analizom njegove stvaralačke i znanstvene faze, koje su ovdje shvaćene kao jedna povezana cjelina, nastoji se pokazati kako Markovićeve estetičke refleksije nisu u potpunosti formalne, već se nalaze na razmeđu romantičarskog zanosa i Herbartova formalizma. Naposljetku se problem Markovićeve estetičkog nazora nastoji prevladati pristupom koji njegovu estetičku refleksiju ne svodi isključivo na njegovo glavno djelo *Razvoj i sustav obćenite estetike*, nego je razumije kroz njezin sveobuhvatni razvoj.

KLJUČNE RIJEČI: Franjo Marković, Johann Friedrich Herbart, estetički formalizam, estetička refleksija, pjesništvo, romantizam

»Estetika kao umstvena spoznaja ljepote i divote, ima filozofijski obraditi i usavršiti plodove empirijske spoznaje o ljepoti i divoti.«

Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*

UVOD

Franjo Marković (1845–1914), hrvatski filozof, književnik, književno-kazališni kritičar, filolog i prevoditelj, bio je prvi profesor filozofije i prvi dekan Filozofskog fakulteta te osmi po redu rektor obnovljenog Sveučilišta u Zagrebu. Od 1874. do 1914. predavao je estetiku, etiku, metafiziku, psihologiju, povijest filozofije, pedagogiju i logiku, a od 1874. prvi je član Akademije. Marković je svojom zanimljivom i neuobičajenom ličnošću bio predmet raznih povijesno filozofskih i književnopovijesnih studija. Tako se čini da je Vjekoslav Klaić svojim

tekstom *Dr. Franjo Marković*¹ otpočeo sada već gotovo 136 godina dugu tradiciju proučavanja kako njegova privatnog života tako i književno-filozofskog rada. Potom su uslijedile studije Branka Vodnika², Ljuboje Dlustuša³, knjiga Krste Pavletića⁴ te rasprava Alberta Bazale⁵ o Markovićevu filozofskom svjetonazoru. Za vrijeme svoga života, dok je aktivno filozofski te pjesnički promišljao i stvarao, Marković je uživao sveukupnu podršku i odobravanje. Tek s njegovom smrću podrška i odobravanje zadobivaju drugačiji ton. Tako se može primijetiti da dvadesetih godina 20. stoljeća interes za Markovićev opus u književnopovijesnim istraživanjima sve više jenjava. Na tom tragu, Antun Barac piše: »Tako bi se moglo reći da je u Lunačekovoj ocjeni Pavletićeve knjige rečena posljednja riječ o Markoviću kao književniku. A ta je ocjena za Markovića kao stvaraoca gotovo sasvim negativna. U njoj je on prikazan kao čovjek u kome je naučnjak ubio pjesnika. Prema Lunačkovom shvatanju, u Markovićevoj se pjesničkoj tvorbi osjeća kako je Marković bio čovjek koji je doista osjećao pjesnički, ali on je svoj osjećaj navlačio na neke estetičke kalupe.«⁶ Metafora o smrti pjesnika bit će nam važna nešto kasnije u radu.

Od tridesetih godina 20. stoljeća pa nadalje, izuzevši Barčev pokušaj oživljavanja interesa te istraživanja Nedjeljka Mihanovića⁷ i Zorana Kravara⁸, interes za Markovićevim opusom u književnopovijesnim krugovima gotovo u potpunosti iščezava. No interes za Markovićevo stvaralaštvo, doduše sada filozofsko, a ne više pjesničko, ponovno se javlja u okviru proučavanja povijesti hrvatske filozofije. Ovdje valja istaknuti Zlatka Posavca⁹,

¹ Vjekoslav Klaić, »Dr. Franjo Marković«, u: *Vienac*, god. 16., br. 21 (str. 335–337), br. 24 (str. 384–386), br. 38 (str. 608–611), 1884.

² Branko Vodnik, »Franjo Marković. Studija«, u: *Savremenik*, god. I, 1906, knj. 1, str. 81–96, 161–178.

³ Ljuboje Dlustuš, *Dr. Franjo Marković. Njegov život i rad*, Klub hrvatskih književnika u Osijeku, Osijek 1915.

⁴ Krsto Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, Matica hrvatska, Zagreb, 1917.

⁵ Albert Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 224, 1921, str. 221–312.

⁶ Antun Barac, »Članak o Franji Markoviću«, u: *Članci o književnosti*, Moderni hrvatski pisci, kolo 1, knjiga 2, Binoza, Zagreb, 1935, str. 19.

⁷ Nedjeljko Mihanović, »Franjo Marković«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, knjiga 44, 1970, str. 7–24.

⁸ Zoran Kravar, »Ideje drame kod Franje Markovića«, u: *Dani Hrvatskog kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 6. No. 1, 1979, str. 201–214.

⁹ Zlatko Posavac, *Novija hrvatska estetika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Biblioteka Filozofska istraživanja, Zagreb, 1991.

Vladimira Filipovića¹⁰ i Damira Barbarića¹¹, koji u svojim radovima Markoviću priznaju filozofsko važenje koje mu neupitno pripada. Brojni autori u okviru istraživanja povijesti hrvatske filozofije nerijetko su Markoviću pristupali kao estetičaru. On je to uistinu i bio, no pogrešno bi bilo shvaćanje koje Markovića razumije isključivo kao estetičara. Potonji stav proizlazi iz činjenice da Marković nije predavao isključivo estetiku kao što niti njegov filozofski opus ne čine isključivo djela iz estetike. No nažalost njegov cjeloviti filozofski opus, koji se uz njegova objavljena djela također sastoji i od njegove neobjavljene rukopisne ostavštine, još uvijek nije dostupan široj javnosti.

Međutim, Markovićeve neporeciva važnost leži upravo u njegovoj estetici. Naime, on u svojem glavnom djelu *Razvoj i sustav obćenite estetike* (1903), što je rezultat njegovih dugogodišnjih formalističko-estetičkih analiza i primjena u kazališno-kritičarskoj praksi, razvija iscrpno estetičko nazivlje na hrvatskome jeziku. Također, od velike je važnosti i njegova povezanost sa Zagrebačkim sveučilištem. Kada je 1874. obnovljeno Sveučilište u Zagrebu, tada u sastavu isključivo Pravoslovno-državoslovnog, Bogoslovnog i Mudroslovnog fakulteta, valjalo je uz ostale katedre popuniti i katedru za filozofiju. Bez mnogo izbora, katedra za filozofiju pripala je upravo Markoviću, a njemu samome nametnula se jedna nova dužnost, dužnost da na Mudroslovnom (tj. Filozofskom) fakultetu postane učiteljem opće filozofije i povijesti filozofije. Zanimljivo je primijetiti da je u to vrijeme opća filozofija imala poseban status. Naime, ona je važila kao obvezni predmet za sva područja Filozofskog fakulteta te je kao takva imala znatan utjecaj na razvoj znanstvene misli i drugih struka na fakultetu. Slično tome, u svojem nastupnom govoru *K Logici*, održanom povodom otvaranja Sveučilišta 18. listopada 1874., Marković ističe ulogu filozofije u oblikovanju domovine, a u svojem nastupnom rektorskom govoru *Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.*, održanom 19. listopada 1881., ističe da samo onaj narod, koji si je stekao »domovinu misli«, si je ujedno prisvojio i svoju »tvarnu domovinu«. U svoja dva nastupna govora, izrazio je vlastite stavove i razmišljanja o zadaćama koje bi Sveučilište trebalo imati. Naime, prema Markoviću, nezaobilazna je uloga Sveučilišta, a time i filozofije, u oblikovanju nacionalne države. Na tom tragu, Bazala u *Filozofijskom portretu Franje*

¹⁰Vladimir Filipović, »Franjo Marković – Rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 8. No. 15–16, 1982.

¹¹Damir Barbarić, »Uz Markovićeve estetiku glazbe«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 40. No. 2 (80), 2014.

Markovića piše: »Marković je ličnost koja se s izvjesnog filozofijskoga kruga misli obraća životu i kulturi hrvatskoga naroda i želi, da nekako utječe na njegov udes.«¹²

Marković je svoju novu učiteljsku dužnost shvatio krajnje ozbiljno. O tome Filipović ima reći: »Marković je osjetio (što i sam ističe!) da je pozvan da zadovolji jednom ozbiljnom i teškom, općevažnom zadatku, da na ‘strogo misaonom putu istraživanja pomogne svojoj kulturnoj sredini, a preko nje svome narodu na izgradnji jedne na znanju utemeljene bolje budućnosti’. Time je Marković u svom novom životnom pozivu sam sebi zadao zadatak, da taj poziv usidri u njegovu dubokom općeživotnom smislu. Međutim, tim je prelomom odustao da samo poetskom riječi širi svoje rodoljubne ideje.«¹³ Također, koliko je ozbiljno shvatio svoju novu dužnost govori i činjenica da krajem 1873. odlazi u Francusku i Njemačku kako bi se pripremio za predstojeću katedru iz filozofije.

MARKOVIĆEVA STVARALAČKA FAZA

Premda nije trajala dugo, svega desetak godina (1865–1873), Markovićeva stvaralačka faza urodila je brojnim plodovima. U tom su vremenskom okviru njegovim perom ispisana sljedeća hvalevrijedna djela: *Dom i svijet* (1865), *Kohan i Vlasta* (1868), *Povratak pod hrvatskoga kralja* (1871), *Karlo Drački* (1872, uprizoren 1894) te *Benko Bot* (1872, uprizoren 1899). Iako je njegova zbirka *Iz mladih dana* objavljena tek 1883. godine, u njoj se mogu naći balade i romance napisane šezdesetih i sedamdesetih godina. Jedino se tek povijesna drama *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski* ne uklapa u naznačeni vremenski okvir (1876. napisana, 1877. tiskana, 1878. uprizorena). Međutim, moglo bi se s pravom reći da Markovićevo stvaralačko razdoblje započinje i ranije. Naime, Marković već 1860. godine, za vrijeme svoga školovanja, objavljuje svoju prvu pjesmu *Noćno pitanje* u đlačkom časopisu *Domovina* (br 10). Klaić će o toj pjesmi imati za reći: »Poznato je, da su prvienci premnogih pjesnika posvećeni ‘dragoj’, koja im je izvor i konačni cilj. Ovakve su pjesme redovito ‘strašno zaljubljene’, a odišu pesimizmom, kakovim nije ni zadahnut onaj zdvojni nesretnik, što je kuburu naperio na prsa svoja. Marković naprotiv ni u svojih prviencih ne pjeva ‘Njoj’, niti o ‘Zakletvi na grobu’, a još manje ‘Cjelov za poljubac’; njegova prva pjesma ‘Noćno pitanje’ pita, što je istina? (...)Pjesnik Marković ni u prvoj pjesmi svojoj ne plače ni ne

¹²Albert Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 224, 1921, str 7.

¹³Vladimir Filipović, »Franjo Marković – Rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 8. No. 15–16, 1982, str. 7.

zdvaja; on već prvom svojom pjesmom udara biljeg svojoj poeziji, koja ne obara ni ne jadikuje, nego kriepi i uzdiže. I tu se očituje već duboka etična podloga ukupnoga mu duševnoga rada, koja ne trpi puke negacije, nego traži sred nesklada sklad, sred najveće biede ublažujuću utjehu.«¹⁴

Marković u jesen 1862. godine odlazi u Beč gdje studira filologiju, slavistiku i filozofiju. No čini se da njegov filološki eros nije do te mjere zaživio kao onaj filozofski te će na jednom mjestu o filologiji reći: »Bojim se, da će se zakleti zvijezde proti mene, pa da mi već ne sjaju kao luči genija i kao glasi ljubavi božje, nego da mi sjaju kao – filologova lampa. Modri svod će se zakleti, da mi se ne savija kao velo beskrajne slobode i kao most k sretnijem kraju, nego kao – plahta ciganska. I sunce i mjesec i sve, sve obijedit će me, te će mi potamniti i onijemiti narav, pa ću živjeti u mraku filološke proze. Bože, očuvaj me toga!«¹⁵ Također je poznato da se u Beču naročito zanimao za poljski jezik i literaturu, a osobito je zavolio Adama Mickiewicza, što će se kasnije znatno osjetiti u njegovim spjevovima. Za vrijeme studija intenzivno se družio s Augustom Šenoom i Ivanom Dežmanom, a jednom je prilikom upoznao i skladatelja Ivana Zajca. Poznanstvo sa Zajcem od velike je važnosti za njegovo stvaralačko razdoblje. Naime, Zajc je uglazbio njegovu pjesmu *U boj!* koju je Marković spjevao 1866. povodom obilježavanja tristogodišnjice Nikole Zrinskog. Važnost potonje pjesme ističe Klaić: »Marković je dakle sastavio tekst za *prvi hrvatski zbor* Zajčev; to je ujedno i prva pjesma Markovića koju je hrvatski narod čuo od mladog pjesnika.«¹⁶

Marković svoj studij završava 6. prosinca 1866. pred ispitnim povjerenstvom Sveučilišta u Beču polaganjem ispita iz hrvatskog i grčkog jezika za cijelu gimnaziju te ispita iz latinskog jezika samo za donju gimnaziju. Neposredno kasnije u Osijeku, gdje boravi od 1866. do 1868., dobiva svoje prvo učiteljsko mjesto kao suplent. U prosincu 1868. premješten je u Zagreb kako bi 24. svibnja 1869. postao učitelj na tamošnjoj gimnaziji. Međutim, uskoro je uslijedilo nešto što je imalo izravan utjecaj na njegov život. Naime, u svibnju 1870. članovi dvaju društava *Kolo* i *Zora* pred kipom bana Josipa Jelačića izvode političku demonstraciju.

¹⁴Vjekoslav Klaić, »Dr. Franjo Marković«, u: *Vienac*, god. 16., br. 21 (str. 335–337), br. 24 (str. 384–386), br. 38 (str. 608–611), 1884, str.336.

¹⁵Nikola Andrić, »Kohan i Vlasta«, u: *Kohan i Vlasta. Epska pjesan Franje Markovića*, Matica hrvatska, Zagreb, 1923, str. VI.

¹⁶Vjekoslav Klaić, »Dr. Franjo Marković«, u: *Vienac*, god. 16., br. 21 (str. 335–337), br. 24 (str. 384–386), br. 38 (str. 608–611), 1884, str. 385.

O potonjem događaju Milovan Tatarin piše: »Ban Rauch naređuje redarstvenicima rastjerivanje demonstranata. Posebice se u tom metežu isticao suplent zagrebačke gimnazije David Starčević koji je otvoreno vrijeđao članove društva. Dobar je dio zagrebačkih profesora nakon toga smatralo da Starčeviću više nije mjesto u školi te su zatražili od Raucha da ga povuče iz službe. Ovaj to nije učinio. Naprotiv! Smijenio je Jagića i Bratelja! Taj Rauchov potez rezultirao je time da su početkom lipnja 1870. neki profesori dali otkaz, između ostalih Keller, Šajatović, Divković, pa i Franjo pl. Marković.«¹⁷ Nakon što je izgubio učiteljsko mjesto, Marković ponovno odlazi u Beč kako bi studirao filozofiju. Tada se osobito zanimao za estetiku te je poznato da je ondje pohađao predavanja Roberta Zimmermanna, učenika Johanna Friedricha Herbarta. Kasnije će se pokazati da je Markovićev drugi odlazak u Beč 1870. svojevrsan kraj njegovog stvaralačkog te ujedno početak njegovog znanstvenog razdoblja. Vodnik je kraj njegovog stvaralačkog razdoblja vidio kao veliku štetu za hrvatsku književnost: »Marković pošao je strujom svoga vremena i morao je poći, ali moje je mnijenje, da je to pogubno djelovalo na njegovu poeziju. Da on nije postao naučnjakom, sveučilišnim profesorom i akademikom, mi bismo imali danas ne samo dvije tri drame visokoga stila, već čitav repertoar veličajnih tragedija, pa bismo pregorjeli njegov znanstveni i kritički rad. Između Markovića naučnjaka i pjesnika postoji veoma malo srodnosti: naučnjak je ubijao pjesnika, proza poeziju, trijezni um razbujalu fantaziju. Velika svoja pjesnička djela: 'Kohana i Vlastu', 'Benka Bota' i 'Karla Dračkoga' stvorio je pjesnik prije, nego li se prometnuo u naučnjaka.«¹⁸

Dakle, nakon 1870. moguće je govoriti o dvije faze Franje Markovića. U prvoj (1865–1873) Marković se pokazuje kao romantičarski pjesnik, a u drugoj (1873–1914) kao racionalni znanstvenik. Takvo shvaćanje njegova lika i djela možemo naći u većini studija, primjerice kod: Vladimira Filipovića, Milovana Tatarina te u nešto drugačijem obliku i kod Zlatka Posavca i Damira Barbarića. Marković uistinu i jest bio romantičar. Njegove balade, romance, spjevovi, spomenuti ep *Kohan i Vlasta* te tragedija u pet činova *Benko Bot* odišu uistinu nečim romantičarskim. Uz lijepe stihove koje je ispjevalo njegovo romantičarsko pero u spomenutoj zbirci *Iz Mladih dana*, moguće je naći i prijevode pjesama poljskih romantičara: Adama Mickiewicza, Juliusza Slowackog te Antonia Malczewskog. Međutim, iako je povijesno-filozofijski te književnopovijesno moguće povući granicu između dviju

¹⁷Milovan Tatarin, »Između pjesničke imaginacije i estetičkih normativa«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 22. No. 1–2, 1996, str. 215.

¹⁸Branko Vodnik, »Franjo Marković. Studija«, u: *Savremenik*, god. I, 1906, knj. 1, str. 174.

faza Franje Markovića, nameće se pitanje je li takvo shvaćanje njegova lika i djela uistinu ispravno? Potonje pitanje pratit će nas kroz cijeli ovaj rad te se po svojoj važnosti nalazi u samom središtu našega interesa.

MARKOVIĆEVA ZNANSTVENA FAZA

Nakon stvaralačke faze, piše Tatarin, Marković se odlučio posvetiti filozofijsko-estetičkom radu: »...bilo da je riječ o teorijskim i spekulativnim promišljanjima lijepoga, bilo da je riječ o kritičko-estetičkoj prosudbi recentnih i ostvarenja iz dubljih slojeva književne dijakronije.«¹⁹ Dva su događaja neposredno utjecala na potonju odluku. Markovićev drugi odlazak u Beč 1870. povodom gubitka službe u domovini, te njegov izbor 1874. za predavača opće filozofije i filozofije povijesti na novoustrojenom Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. Budući da je u Beču bio učenik Roberta Zimmermanna, sljedbenika Herbartove formalne estetike, nimalo ne čudi što je i Markovićevo estetičko stajalište, uz zamjetna odstupanja, također formalističko.

Tako se Markovićev rad koji je uslijedio nakon njegove stvaralačke faze može podijeliti u tri skupine: a) valorizacija pisaca koji su svoje stvaralačko razdoblje završili; b) promišljanje suvremenih autora i njihovih djela te c) opći estetički problemi. Marković je bio mišljenja da se estetička pravila mogu u potpunosti primijeniti tek na ona djela čiji su autori svoje djelovanje završili. No on se u više navrata obazirao i na suvremene autore njegova doba. Pored tekstova naslovljenih »život i djelo« Ivana Dežmana, Janka Jurkovića, Mede Pucića i Adolfa Vebera Tkalčevića, Marković je napisao i »uvod« za *Izabrane pjesme* Stanka Vraza i Augusta Šenoae. Također, bavio se i Gundulićevom *Dubravkom* i *Osmanom*, Demetrovom *Teutom*, Bogovićevim *Stjepanom*, *posljednjim kraljem bosanskim* te Preradovićevom poezijom, o kojima je objelodanio nekoliko opširnih rasprava u kojima je primjenjivao vlastiti estetički instrumentarij. Najveća je Markovićeva analiza takve vrste svakako njegova *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana*.

Iako je Marković gotovo uvijek zadržavao potrebnu znanstvenu distancu, ne upuštajući se u književne svađe, odgovaranja i dopisivanja putem tiska, jednom je, ipak, učinio iznimku te se upustio u polemiku »Je li *Osman* cjelovito djelo?« s Arminom Pavićem.

¹⁹Milovan Tatarin, »Između pjesničke imaginacije i estetičkih normativa«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 22. No. 1–2, 1996, str. 216.

Markovićeve estetičke ocjene pokazuju se bitnima za razumijevanje njegova estetičkog nazora. One kao takve nisu ništa drugo nego njegova primijenjena estetika. Tararin ispravno zamjećuje: »Ono što se, međutim, može zamijetiti jest činjenica da je on i u ocjenama recentnih mu autora pozornost poklanjao onim aspektima koji su u njegovu svjetonazoru i inače bili važni: materijalna osnova, njezina izvedba, komponiranje pjesmotvora, osobitosti prikazanih značajeva s posebnim naglaskom na opravdanost baš njihova odabira (moral, tragičnost), pjesnički jezik, etički problemi što se događajnom i akterskom razinom prezentiraju, idealna slika svijeta. U ta je pitanja Marković zadirao neovisno o tome je li bila riječ o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Ivanu Mažuraniću, Gavri Manojloviću, Mirku Bogoviću, Eugenu Kumičiću ili Ivi Vojnoviću. Njegove analize stoga niukoliko ne odgovaraju standardnim predodžbama o tome kako izgleda tzv. »dnevna kritika«, već su to ambiciozne rasprave.«²⁰

Kasnije su Markovićeve estetičke ocjene i njegova estetičko-kritička metoda podvrgnute brojnim sumnjama i kritikama. Međutim, u vrijeme kada ih je pisao, njegove su ocjene bile uzimane kao najmjerodavniji sud. Naime, Marković je gotovo tri desetljeća iz vlastitog estetičkog sustava promatrao i prosuđivao djela starijih i novijih autora. Pritom je nastojao subjektivnost svesti na najmanju moguću mjeru te je suspregnuti u što objektivnije okvire. U osnovi je njegove estetičke refleksije, ističe Barbarić: »...oštro lučenje čuvstva, kao subjektivnog momenta, od predodžbe, kao objektivnog, pri čemu se otklanja svaka pomisao na to da bi čuvstva mogla igrati bitnu ulogu u tumačenju estetičkih doživljaja. Kao intenzivnim veličinama njima nije svojstvena kvalitativna određenost, a osim toga obilježena su individualnom subjektivnošću, što ih čini nepodesnima za bilo kakva općenita i nužna određenja.«²¹

Za Markovića je lijepo ono što proizlazi iz odnosa koji egzistira među pojedinačnim dijelovima, odnosno, drugim riječima, jedinstvo u mnoštvu: »Dakle na vanjskih predmetih nije sama *tvarnost*, otporna i teška, ono što u nas pobuđuje milotnu ćutnju, nego je to *oblik složajni*, i to njeka pravilnost oblikovna, koja ujedinjuje oblikovno mnogoličje. A u našem duhu ona psihička radnja, koja takovu oblikovanost vanjskoga predmeta poima ter milotno

²⁰Milovan Tatarin, »Između pjesničke imaginacije i estetičkih normativa«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 22. No. 1–2, 1996, str. 223.

²¹Damir Barbarić, »Uz Markovićeve estetiku glazbe«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 40. No. 2 (80), 2014, str. 454

ćućenje pobuđuje, nije puko osjećanje, niti puka radnja tjelesnih *osjećala* naših, nego je *neosjetna*, pravilnost: to je ono petero oznaka, koje zajedno stvaraju cjelokupnu miloćutnost, t.j. ljepotu nekoga sastavljena predmeta (...) Treba imati na umu, da jedno obilježje samo još ne čini ljepote, nego tek svih petero zajedno; pak zato može neki predmet biti miloćutan po jednom obilježju, a uz to nemiloćutan po ostalih obilježjih; takovom predmetu ne pripada prirok ljepote.«²² Njega prvenstveno zanimaju formalni elementi, brojčani odnosi i simetrija. Polazeći sa stajališta proporcionalnosti, u uvodnom dijelu svoje studije o baladi i romanci, Marković daje sinopsis svojih numeričkih istraživanja: »Na Zimmermannovu morfološki promatrajući pučku baladu i romancu škotsku, englesku, skandinavsku, njemačku, romansku, i slavensku, najdoh da su najglavnija estetička obilježja njezine konstrukcije (njezina sastava) ova dva: 1. događajni sadržaj njezin razvija se ili simetrijskim ili nesimetrijskim prikazbenim oblikom, t.j. tako, da je naravni vršak iliti sredina događaja, koji prikazuju pjesma, ili točno u sredini pjesme; 2. zasobica (sukcesija) pjesminih česti-početka, sredine i konca-ili točno odgovara vremenskoj zasobici događaja ili je zasobica događaja izvrnuta u pjesmenoj prikazbi ter pjesma počima prikazbom učinka, posljedice, konca, a završuje prikazbom povoda, uzroka, početka.«²³ Iz potonjeg se navoda, između ostalog, može uočiti autorovo inzistiranje na trodijelnosti i peterodijelosti strukture. To je stajalište Marković strogo poštivao i u vlastitim djelima. Naime, *Dom i svijet* je trodijelne, a *Kohan i Vlasta* (u prvom je izdanju ova epska pjesma četverodijelna, ali sva kasnija izdanja su peterodijelna budući da je Marković *Mjedenog konjanika*, četvrti odlomak, razdijelio u dva segmenta te posljednji naslovio *Slavoj*), *Povratak pod hrvatskoga kralja*, *Karlo Drački*, *Benko Bot* i *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski* su peterodijelne strukture.

Pored formalnog ustroja Markovića također zanima i problem relacije »građa-artificijelna obrada«. Primjerice, razvidno je da se potonjim problemom bavio pišući o *Osmanu*: »Budući da Osmanida radi o poviestnih događajih (koji se bjehu nedavno sbili), to se estetičnom studitelju lako nadaje pitanje: kako stoji pjesan ova naprama poviestnim činjenicam, koje su joj pjesničkim predmetom? I tu je potreban oprez, da neizađe estetički sud jednostran i nepravedan. Estetički uglednici različito misle o tom, koliko li je pjesnik dužan točno se držati poviestnih činjenica; zato objektivnan estetičan sud ob Osmanu nije moguć u tom pogledu, ako se suditelj s doktrinarnom izključivošću prihvati pravila jednoga

²²Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, (U Zagrebu: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1903; pretisak: Split: Logos, 1981), str. 174.

²³Franjo Marković, *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 138, 1899, str. 118.

god kojega strukovnjaka, te prema njemu odmjeruje estetičku valjanost, skladnost i saveznost Osmanide u pogledu historične istinitosti.«²⁴ Također, Markovićevo je pjesnikovanje dakako moguće promatrati kao reakcije na neke prošle ili suvremene događaje njegova doba. No pritom su ti događaji prikazani tako da kroz njih na vidjelo izlaze velike ideje o ljudskoj humanosti, slobodi, neovisnosti i sl. Naš autor izrijeком kaže: »Kao što svatko zna koj' je razmišljao ob odnošaju umjetničke tvorbe prema povjesničkom gradivu, nije u nijednom slučaju tako da bi umjetnik samo prepisati, prerisati mogao i smio djelo povjesnice. Mnogo mu je posla dok pretvori realnost u ljepotu, događaj u dramatičan i tragičan jedinstven čin. Mnogu mora povjesnu crtu blijedu oživjeti, krepku ublažiti ili pače ispustiti, mnogu koje nije ni bilo ili je posve izbljedjela, sam iz svoje divinacije dometnuti, mnogu prometnuti – a sve ih udesiti u skladan savez, svim iz svoje duše posve iznova podati duha, srca, strasti, sile i boli silne, i sve to rasvijetliti clairobscurom svoga dubokog ćućenja općenite tragike ljudske.«²⁵

Slobodna volja, slobodna misao, slobodan čin, pravo na samoodređenje, jednakost, progres, pravednost te druge vrijedne i plemenite misli protežu se kroz gotova sva djela njegova stvaralačkog razdoblja. Tako ne čudi što je i pitanje moralne vrijednosti umjetnosti pronašlo svoje mjesto u okviru estetičkih rasprava. Pritom treba reći da se zalagao za prikazivanje dobrih te pozitivnih misli i djela, a bio protivnik prikazivanja ružnih strana života. O tome će u svojoj *Estetici* jasno kazati: »...značajna obilježenost umova, koji prikazuju čovjeka, estetički je to vrednija, što više umotvor prikazuje bitna obilježja čovjeka, društva i tjelesna, pojedinački uposebljena. A ona psihologijska obilježja ljudskoga bića, koja su bitna, trajna te razumljiva svakome doba, ujedno su, dajbudi pretežno, plemenita i vriedna također po moralnom obziru. Svaki čovjek, bilo kojega doba i plemena, koji je vrstan estetički ćutjeti, podpunije će razumjeti junaka plemenita ili požrtvovane čine dobrohotnih ljudi te će se laglje zamisliti u psihologijsko stanje takovih osoba, negoli u stanje opakih ili podlih osoba, u dobri čas može se tvrditi, da je duševna plemenština, dajbudi težnje na nju, bitnije obilježje čovječje, nego je opakost.«²⁶

²⁴Franjo Marković, *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 46, 1879, str. 85.

²⁵Antun Barac, »Franjo Marković (1845 – 1914)«, u: *Hrvatska književna kritika*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1938, str. 61.

²⁶Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, (U Zagrebu: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1903; pretisak: Split: Logos, 1981), str. 418.

O povezanosti stvaralačke i znanstvene faze, odnosno književnosti i filozofije, između ostalog, svjedoči i ranije spomenuti rektorski govor. U njemu Marković, na temelju istraživanja iz povijesti književnosti, gdje su otkriveni korijeni našeg narodnog literarnog stvaralaštva, postavlja zadatak našem »iz nova započetom radu« na području filozofije. Prema Markoviću, na području filozofije potrebno je učiniti isto te iz »mraka zaboravnosti osvjetliti našu baštinu«. O potonjem zadatku Filipović će kazati: »Sasvim je jasan zadatak koji Marković zadaje sebi a i svojim nasljednicima na filozofskoj katedri hrvatskoga sveučilišta. U djelima mnogobrojnih naših predšasnika, koji su stoljećima u evropskim filozofskim dijalogima, a i na katedrama stranih sveučilišta predavali filozofiju, treba potražiti njegove osnovne karakteristike, izvorišta njihovih osebnosti, one što su i naše karakteristike. U traženju biti te baštine zadatak je naših istraživanja. Uvrštavanje tih naših djela u kulturnu sadašnjicu znači obogaćivanje i naše sadašnje kulture.«²⁷

MARKOVIĆEV ESTETIČKI NAZOR

Vladimir Filipović u svojem radu *Franjo Marković – Rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije*, usprkos općeprihvaćenom stavu o formalizmu kao bitnom obilježju Markovićeve estetike, dovodi u pitanje koliko je Marković u svojoj filozofiji zaista bio herbartovac. Naime, prema Filipoviću, Marković je prije svega bio rodoljubni pjesnik koji je na sebe preuzeo zadatak da bude i rodoljubni učitelj filozofije te u svojem radu izričito tvrdi: »Herbart mu je poslužio kao kritičko uvođenje u filozofijsko mišljenje s viđenjem otvorenih misaonih horizonata. Marković nije herbartijanac, jer on ne preuzima njegov gotov sistem, nego njegovu kritički domišljenu metodu.«²⁸ Tako se Marković pokazuje kao herbartovac samo po metodi. Međutim, ovdje se nameće pitanje što je s formalizmom kao bitnim obilježjem Markovićeve estetike, što ga neupitno veže sa Zimmermannom i Herbartom. Naime, Bazala, njegov biograf i nasljednik katedre za filozofiju, izričito tvrdi: »Marković je odlučno za formalizam. Estetičan je samo oblik; sadržaj (materija) postaje predmetom estetskoga užitka po svojem složaju i rasporedu.«²⁹

²⁷Vladimir Filipović, »Franjo Marković – Rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 8. No. 15–16, 1982, str. 22.

²⁸Vladimir Filipović, »Franjo Marković – Rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 8. No. 15–16, 1982, str. 23.

²⁹Alber Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 224, 1921, str. 81.

Upravo taj općeprihvaćeni stav o formalizmu kao bitnom obilježju Markovićeve estetike, Barbarić propituje u svojem radu *Uz Markovićevu estetiku glazbe*. Prema Barbariću, Marković je u filozofiji u osnovi bio i ostao herbartovac. Time hoće reći da je s Herbartom dijelio nepomirljivu kritiku filozofije spekulativnog idealizma, koja je prema njegovom mišljenju puko apstraktna i nužno vodi u panteistički, a potom i ateistički monizam³⁰.

U odvratanju od čuvstava i usmjerenosti isključivo na uzajamne odnose predodžbi, Bazala u Markovićevoj estetičkoj refleksiji prepoznaje osnove racionalističke estetike: »Ona ne ostaje pri zrijenju, nego upirući se na to, da je estetički dojam posljedak (svjesne ili nesvjesne) isporodbe, odnošenja ili razabiranja česti u izvjesnoj cjelini, upućena je na traženje objektivnih odnošaja, koji se nužno i općeno mile, i na postavljanje idealnih oblika, kojima treba da udovolji svaki umjetnički objekt, ako reflektira na to, da izazove estetičko odobravanje. Estetika postaje naukom o valjanom reagiranju na utiske prosuđujući ih prema normalnim određenjima, što vrijede za estetički ukus – ona je logika estetičkoga čuvstva, ars pulchre cogitandi.«³¹

S druge strane, Milovan Tatarin u ranije spomenutoj relaciji »građa-artificijelna obrada« te posljedično tome i u važnosti oblika u kojemu je građa prezentirana, prepoznaje Markovića kao idealista. Budući da je pitanje složenosti važnije od istinitosti, Marković se pokazuje kao protivnik realizma i naturalizma te kao pristalica idealizma. Tome u prilog idu i riječi samog Markovića: »Umjetnost ne može biti jednaka prirodi, nego može biti samo *privid* zbilje, i to maloobsežan, mikrokozmen *privid* neizmjereno obsežne, makrokozmen zbilje, a stoga može i ima biti umjetnost ujedinjen, sbijen, to će reći *pouzoren privid* zbilje. Pouzorivanje iliti idealizam bivstven (imanentan) je postupak umjetničke tvorbe.«³² Dok Barbarić pak na kraju svoga rada zaključuje: »Tako se Markovićeve estetika glazbe, a možda i njegova estetika u cjelini, na koncu pokazuje obilježenom stanovitom mjerom epigonstva i eklekticizma, koji kolebljivo ostaje po sredini između idealizma i realizma, formalizma i psihologizma. Njegovi izvorni prinosi sadržani su poglavito u pokušajima zorne demonstracije od drugdje preuzetih načela. Čini to prije svega njegovom interpretativnom

³⁰Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, (U Zagrebu: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1903; pretisak: Split: Logos, 1981), str. 198.

³¹Albert Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 224, 1921, str. 80.

³²Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, (U Zagrebu: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1903; pretisak: Split: Logos, 1981), str. 421.

primjenom, često pretjerano krutom i pedantnom, na građu umjetnosti vlastita nacionalnog okruženja. S obzirom na ukupnost povijesnih okolnosti, to svakako nije mala zasluga.«³³

Iz potonjih je navoda razvidno da u pogledu Markovićeve estetičkog nazora ne postoji suglasje. S jedne strane Bazala, njegov biograf i nasljednik katedre za filozofiju, naglašava racionalističke i formalističke osnove njegove estetike, dok s druge strane Tatarin razumije Markovića kao idealista te protivnika racionalizma i naturalizma. Proturječna tumačenja njegova nazora moguće je pronaći i u ostalim književnopovijesnim i povijesno filozofskim studijama. Tako se Markovićeve estetički nazor pokazuje kao problem koji nije u potpunosti razriješen od samih početaka proučavanja njegova književno-filozofskog rada pa sve do danas. Razrješavanje problema Markovićeve estetskog nazora od velike je važnosti za ispravno razumijevanje kako njegove filozofije, poglavito estetike, tako i njegovih književnih djela.

Međutim, ovdje se ne želi postulirati da proturječnost potonjih studija ukazuje na neispravno razumijevanje, nepoznavanje i krivo tumačenje bilo filozofskih ili književnih djela Franje Markovića. Mišljenja smo da proturječnost ukazuje na različite pristupe potonjih studija. Jasno je da književnopovijesni i povijesno filozofski pristupi u proučavanju našega autora nisu i ne trebaju biti isti. U velikom se broju slučajeva njihove metode, ciljevi i predmeti proučavanja razlikuju. No zanimljivo je primijetiti i ono što im je zajedničko. Naime, gotovo u svim ranije spomenutim istraživanjima njegova književno-filozofskog rada moguće je uočiti lučenje stvaralačke od znanstvene faze. Tako se nerijetko Markoviću pristupa isključivo putem njegove stvaralačke ili isključivo putem njegove znanstvene faze. Pravo je pitanje u kakvom su one odnosu? Iako je povijesno-filozofijski te književno-povijesno moguće povući granicu između dviju faza Franje Markovića, ponovno se nameće pitanje je li takvo shvaćanje njegova lika i djela uistinu ispravno?

Naime, zanimljivo je primijetiti kako Markovića u većini studija prati metafora o smrti pjesnika. Istina, njegovo pjesnikovanje završava s 1873. godinom, no njegova se estetička refleksija razvija i nakon što je odložio svoje pjesnikujuće pero jednom za svagda. Stoga se Markovićeve estetika ne bi smjela svesti isključivo na njegovo glavno djelo *Razvoj i*

³³Damir Barbarić, »Uz Markovićeve estetiku glazbe«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 40. No. 2 (80), 2014, str. 464.

sustav obćenite estetike. Markovićeve estetika ukazuje na određeni razvoj s položenim temeljima u stvaralačkoj fazi, kritičkom primjenom te usustavljanjem i dovršenjem u znanstvenoj fazi. O tome će Tatarin reći: »Markovićeve estetička razmišljanja sustavizirana daleko poslije svih njegovih epskih i dramskih pjesmotvora (naknadno aplicirana na konkretne autorske rukopise) rječito svjedoče o tome da je autor svoje nazore prvo otjelovio u literaturi, a potom prenio u znanstvenu formu. Upravo stoga oba njegova primarna polja djelovanja tvore čvrstu i jedinstvenu cjelinu, koncept.«³⁴ Ako uzmemo u obzir metaforu o smrti pjesnika mogli bismo reći da je za njegovu estetičku refleksiju karakterističan određeni razvoj koji podrazumijeva jedno razmeđe. Odnosno, mogli bismo reći da se njegova estetička misao nalazi na razmeđu romantičarskog zanosa (stvaralačka faza) i Herbartova formalizma (znanstvena faza). Mišljenja smo da je upravo takav pristup potreban, dakle onaj koji njegovu estetiku ne svodi isključivo na njegovo glavno djelo, nego uzima u obzir sveukupni razvoj njegove estetičke refleksije, ne bi li se razriješio problem njegova estetičkog nazora.

ZAKLJUČAK

Franjo Marković, prije svega hrvatski filozof i književnik, od prevelike je važnosti za povijest hrvatske filozofije da bi ga se razumjelo isključivo kao estetičara. U povezanosti s obnovljenim Sveučilištem u Zagrebu, katedrom za opću filozofiju (i povijest filozofije) na Filozofskom fakultetu, časopisom *Vienac* te u njegovim književnim i filozofskim djelima možemo prepoznati samo dio njegove važnosti. Marković je svojim kritičkim duhom, visokim klasičnim obrazovanjem i zanimanjem za ono narodno, ono što se pokazuje kao karakteristično za prostor i vrijeme u kojem se našao, omogućio i izgradio temelje proučavanja hrvatske filozofske baštine. No njegova možda čak i najveća zasluga leži upravo u njegovoj estetici. Naime, Marković 1903. piše *Razvoj i sustav obćenite estetike*, odnosno prvu estetiku na hrvatskom jeziku u kojoj je razvio iscrpno estetičko nazivlje. Nažalost, ono još uvijek nije u potpunosti zaživjelo, no interes za njegovu estetiku primjetan je u mnogim književno-povijesnim i filozofijskim istraživanjima. U ovom smo radu polazeći od onih najrelevantnijih pokušali ukazati na Markovićev estetički nazor koji se pokazuje kao problem koji od samih početaka istraživanja njegova lika i djela pa sve do danas nije u potpunosti razriješen. Također smo primijetili kako je upitan općeprihvaćeni stav o formalizmu kao

³⁴Milovan Tatarin, »Između pjesničke imaginacije i estetičkih normativa«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 22. No. 1–2, 1996, str. 220.

bitnom obilježju Markovićeve estetike te da njegov odnos spram Johanna Friedricha Herbartu nije tako jednostavan kao što se čini. Marković jest herbartovac, ali samo po metodi, jer on razvija vlastiti, a ne preuzima tuđi sustav. Uvažavanjem Markovićeve stvaralačke i znanstvene faze, koje smo ovdje shvatili kao jednu povezanu cjelinu, nastojali smo pokazati kako Markovićeve estetičke refleksije nisu u potpunosti formalne, već se nalaze na razmeđu romantičarskog zanosa i Herbartova formalizma te kao takva podrazumijeva određenu vrstu razvoja. Stoga naposljetku zaključujemo da je nužan upravo takav pristup koji Markovićeve estetiku ne svodi isključivo na njegovo glavno djelo, nego uzima u obzir sveukupni razvoj njegove estetičke refleksije, dakle od stvaralačke do znanstvene faze, odnosno od njegova romantičarskog zanosa do Herbartova formalizma, ne bi li se tako pokušao nadvladati problem njegova estetičkog nazora.

LITERATURA

- Andrić, N. (1923): »Kohan i Vlasta«, u: *Kohan i Vlasta. Epska pjesan Franje Markovića*, Zagreb: Matica hrvatska
- Barac, A. (1935): »Članak o Franji Markoviću«, u: *Članci o književnosti*, Moderni hrvatski pisci, kolo 1, knjiga 2, Zagreb: Binoza
- Barbarić, D. (2014): »Uz Markovićeovu estetiku glazbe«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 40. No. 2 (80)
- Bazala, A. (1921): *Filozofijski portret Franje Markovića*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 224.
- Dlustuš, Lj. (1915): *Dr. Franjo Marković. Njegov život i rad*, Osijek: Klub hrvatskih književnika u Osijeku
- Filipović, V. (1982): »Franjo Marković – Rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 8. No. 15–16
- Klaić, V. (1884): »Dr. Franjo Marković«, u: *Vienac*, god. 16., br. 21 (str. 335–337), br. 24 (str. 384–386), br. 38 (str. 608–611)
- Kravar, Z. (1979): »Ideje drame kod Franje Markovića«, u: *Dani Hrvatskog kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 6. No. 1
- Marković, F. (1879): *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 46
- Marković, F. (1899): *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*, RAD JAZU, Zagreb, knjiga 138
- Marković, F. (1981): *Razvoj i sustav obćenite estetike*, U Zagrebu: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1903; pretisak: Split: Logos
- Mihanović, N. (1970): »Franjo Marković«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, knjiga 44
- Pavletić, K. (1917): *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, Zagreb: Matica hrvatska
- Posavac, Z. (1991): *Novija hrvatska estetika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb: Biblioteka Filozofska istraživanja
- Tatarin, M. (1996): »Između pjesničke imaginacije i estetičkih normativa«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 22. No. 1–2
- Vodnik, B. (1906): »Franjo Marković. Studija«, u: *Savremenik*, god. I